

**SWOT-аналіз системи
охорони ґрунтів і
нормативно-правове
забезпечення регулювання
відтворення родючості**

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

**Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID)
«Підтримка аграрного і сільського розвитку»
Громадська організація «Українське товариство ґрунтознавців
та агрохіміків» (ГО «УТГА»)**

SWOT-АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ҐРУНТІВ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДТВОРЕННЯ РОДЮЧОСТІ

за ред. акад. НААН С. А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера

Харків 2018

УДК 631.452.332
С 24

Авторський колектив: Балюк С. А., Мірошніченко М. М., Кучер А. В., Трускавецький Р. С., Улько Є. М., Левін А. Я., Момот Г. Ф.

С 24 SWOT-аналіз системи охорони ґрунтів і нормативно-правове забезпечення регулювання відтворення родючості / за ред. акад. НААН С. А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. Харків: ФОП Бровін О.В., 2018. 44 с.

Презентовано результати SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, програм, планів тощо) в аграрному секторі України. Ідентифіковано топ-5 сильних і слабких сторін, а також можливостей і загроз системи охорони ґрунтів, які заслуговують першочергової уваги та вжиття заходів представниками органів державного й регіонального управління для підвищення ефективності й результативності регулювання відтворення родючості ґрунтів. Проаналізовано стан, проблеми й нові ініціативи щодо нормативно-правового забезпечення охорони й раціонального використання ґрунтових ресурсів у контексті сталого розвитку.

Створення цієї публікації стало можливим завдяки підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) у рамках Проекту «Підтримка аграрного і сільського розвитку». Ця публікація відображає думку авторів та не обов'язково є офіційною точкою зору USAID чи Уряду США.

Докладніше про Проект USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку»: <https://www.facebook.com/usaids.ards>.

УДК 631.452.332
С 24

© Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2018;

© Громадська організація «Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків» (ГО «УТґА»), 2018

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

**Agriculture and Rural Development Support Program in Ukraine
(USAID)**

**Public organization «Ukrainian Society of Soil Scientists and
Agrochemists» (PO «USSSA»)**

**SWOT ANALYSIS OF THE SOIL PROTECTION
SYSTEM AND NORMATIVE-LEGAL SUPPORT
FOR THE REGULATION OF FERTILITY
REPRODUCTION**

**Edited by Academician of NAAS S. A. Baliuk,
Corresponding Member of AESU A. V. Kucher**

Kharkiv 2018

UDC 631.452.332
S 24

Author's team:

S. A. Baliuk, M. M. Miroshnychenko, A. V. Kucher, R. S. Truskavetskyi,
Ye. M. Ulko, A. Y. Levin, H. F. Momot.

S 24 SWOT analysis of the soil protection system and normative-legal support for the regulation of fertility reproduction / Edited by Academician of NAAS S. A. Baliuk, Corresponding Member of AESU A. V. Kucher. Kharkiv: Publisher Brovin, 2018. 44 p.

The results of SWOT analysis of the current state of the soil protection system (legislative acts, policies, programs, plans, etc.) in the agrarian sector of Ukraine are presented. The top 5 strengths and weaknesses was identified, as well as the potential and threats of the soil protection system, which deserve priority attention and take measures by representatives of state and regional authorities to increase the efficiency and effectiveness of the regulation of soil fertility reproduction. The state, problems and new initiatives concerning normative legal protection of the protection and rational use of soil resources in the context of sustainable development are analyzed.

The creation of this publication made it possible to thank for the support of the American people, provided through the United States Agency for International Development (USAID) within the framework of «Agriculture and Rural Development Support Program in Ukraine». This publication reflects the views of the authors and is not necessarily the official point of view of USAID or the US Government.

More information – «Agriculture and Rural Development Support Program in Ukraine»: <https://www.facebook.com/usaid.ards>.

UDC 631.452.332
S 24

© United States Agency for International Development (USAID), 2018;

© Public organization «Ukrainian Society of Soil Scientists and Agrochemists» (PO «USSSA»), 2018

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. SWOT-аналіз сучасного стану системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, програм, планів тощо) в аграрному секторі України	9
1.1. Загальна сутність і зміст SWOT-аналізу проблем охорони ґрунтів	9
1.2. Матриця SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони ґрунтів в Україні	13
Розділ 2. Аналіз нормативно-правового забезпечення у сфері використання ґрунтових ресурсів в Україні	22
2.1. Законодавчі акти та правова відповідальність	22
2.2. Державні програми у сфері використання ґрунтів	27
2.3. Нові ініціативи у сфері охорони ґрунтів та їх раціонального використання	32
2.4. Охорона ґрунтових ресурсів і землекористування в контексті сталого розвитку	36
Висновки	41
Список використаних джерел	44

CONTENT

Introduction	7
Chapter 1. SWOT analysis of the current state of the soil protection system (legislative acts, policies, programs, plans, etc.) in the agricultural sector of Ukraine	9
1.1. The general nature and content of the SWOT analysis of soil protection problems	9
1.2. Matrix SWOT analysis of the current state of the soil protection system in Ukraine	13
Chapter 2. Analysis of normative and legal support in the field of the use of soil resources in Ukraine	22
2.1. Legislation and legal liability	27
2.2. State programs in the field of soil use	24
2.3. New initiatives in the field of soil protection and their rational use	32
2.4. Protection of soil resources and land use in the context of sustainable development	36
Conclusions	41
References	44

ВСТУП

Стратегічне управління родючим потенціалом ґрунтових ресурсів України в ринкових умовах спрямоване на раціональне використання й охорону ґрунтів у довгостроковій перспективі. Для оцінювання сучасного стану системи охорони ґрунтів в Україні й обґрунтування пріоритетних стратегічних напрямів удосконалення механізму регулювання відтворення родючості в аграрному секторі ми використали один із методів стратегічного аналізу, а саме SWOT-аналіз. Основну увагу приділено виявленню й аналізу сильних і слабких сторін у законодавчому забезпеченні ведення моніторингу, охорони й відтворення родючості ґрунтів.

У першому розділі презентовано результати SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, програм, планів тощо) в аграрному секторі України. Ідентифіковано топ-5 сильних і слабких сторін, а також можливостей і загроз системи охорони ґрунтів, які заслуговують першочергової уваги та вжиття заходів представниками органів державного й регіонального управління для підвищення ефективності й результативності регулювання відтворення родючості ґрунтів.

У другому розділі охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення моніторингу, охорони й управління ґрунтовими ресурсами України та їхнім родючим потенціалом у контексті світових вимог щодо сталого розвитку. Проаналізовано проблеми й нові ініціативи щодо законодавчого забезпечення охорони ґрунтів.

Результати виконаного аналізу послугували основою для підготовки пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення управління потенціалом родючості ґрунтів.

Пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення охорони ґрунтів передано до Міністерства екології та природних ресурсів України й ураховано в проекті «Рекомендації та пропозиції Координаційної ради з питань боротьби з деградацією земель та опустелюванням».

Результати SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони

ґрунтів в аграрному секторі України та пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення управління родючим потенціалом ґрунтів надіслано для впровадження до: Громадської ради при Міністерстві аграрної політики та продовольства України; Департаменту землеробства та технічної політики в АПК Міністерства аграрної політики та продовольства України; Департаментів агропромислового розвитку Волинської та Харківської обласних державних адміністрацій, які були пілотними об'єктами дослідження.

Виявлені слабкі й сильні сторони в галузі охорони ґрунтів та їх родючості дозволяють спрямувати діяльність ГО «УТГА» в напрямі удосконалення правового забезпечення цієї сфери та створення дієвих механізмів їх практичної реалізації, усунення суперечностей, дублювання окремих положень, спрощення й підвищення ролі підзаконних актів і рішень місцевих громад.

Роботу адресовано працівникам органів державного управління й місцевого самоврядування, науковцям, викладачам, аспірантам і студентам ВНЗ, а також усім, хто цікавиться питанням охорони ґрунтів. Сподіваємося, що представлені українській громадськості результати дослідження зможуть бути корисними під час розроблення ґрунтоохоронних аспектів державної аграрної політики.

РОЗДІЛ 1

SWOT-аналіз сучасного стану системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, програм, планів тощо) в аграрному секторі України

1.1. Загальна сутність і зміст SWOT-аналізу проблем охорони ґрунтів

Для дослідження сучасного стану системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, планів тощо) в аграрному секторі України використано метод SWOT-аналізу. Технологію SWOT-аналізу вперше запропонував А. Хемпфрі (A. Humphrey), який у Стенфордському університеті в 1960–70-х р. провів перші дослідження, що базувалися на SWOT-аналізі [1, с. 19]. Акронім SWOT введено в обіг 1963 р. у Гарварді на конференції з проблем бізнес-політики К. Ендрюсом (K. Andrews). У результаті досліджень методика SWOT-аналізу набула подальшого розвитку й удосконалення. Нині SWOT-аналіз є важливим складником стратегічного планування, його застосовують для побудови можливих сценаріїв розвитку різних об'єктів: організації галузі економіки, державно-громадських інститутів, наукової сфери та ін. Дедалі частіше SWOT-аналіз застосовують для побудови сценаріїв розвитку складних систем, як-то країни й навіть регіону світу. Наприклад, застосування методології сценарного планування та SWOT-аналізу дозволило побудувати низку сценаріїв розвитку майбутньої економіки України включно до 2030 р. [1]. SWOT-аналіз для здійснення галузевого аналізу політик, планів і законодавчих актів та підготовки рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень конвенцій РІО у галузі економіки [2], регіонального та місцевого розвитку [3], сільського господарства [4], екології та природних ресурсів [5] та ін.

Сутність SWOT-аналізу полягає у визначенні й зіставленні сильних (Strengths) і слабких сторін (Weaknesses) галузевої політики стосовно до можливостей (Opportunities), які відкриваються внаслідок реалізації галузевої політики та загроз (Threats) зовнішнього середовища, які заважають реалізації цієї політики [1–5]. Результати SWOT-аналізу зазвичай представляють у вигляді таблиці-матриці, що має чотири квадранти (табл. 1).

Проведення SWOT-аналізу має важливе значення, оскільки виявлення можливостей і загроз щодо сучасного стану й розвитку системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, програм, планів тощо) в аграрному секторі України має забезпечити підґрунтя для перетворення можливостей на сильні сторони й недопущення реалізації загроз через вжиття відповідних заходів щодо їхнього попередження.

Таблиця 1. Матриця SWOT-аналізу

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
Зовнішнє середовище	Opportunities (можливості)	Threats (загрози)

SWOT-аналіз сучасного стану системи охорони ґрунтів в аграрному секторі України здійснено поетапно. На першому етапі, спираючись на результати аналізу різних джерел [1–7] і нормативно-правових актів у сфері регулювання земельних відносин сформовано матрицю SWOT-аналізу (табл. 2). Далі для одержання кількісної оцінки можливостей і загроз, а також сильних і слабких сторін системи охорони ґрунтів в аграрному секторі України, і на цій основі формування пріоритетних факторів, які потребують першочергової уваги з боку фахівців органів державного та регіонального управління було використано метод експертних оцінок. Для цього було сформовано групу експертів (у кількості 11 осіб) із провідних фахівців – членів Харківського відділення ГО «УТГА». Відповідно до поставленої мети проведено опитування експертів, зокрема, кожен із фахівців виконав експертне оцінювання кожного з факторів матриці SWOT-аналізу (сильних і слабких сторін, можливостей і загроз) за ступенем впливу (важливості) на охорону ґрунтів України, використовуючи 10 бальну шкалу (1–10), де 1 – найменший вплив на охорону ґрунтів України; 10 – найбільший вплив на охорону ґрунтів України. Здобуті експертні оцінки оброблено й усереднено, узагальнені результати кількісної оцінки ступеня впливу (важливості) факторів представлено в табл. 2.

Узагальнення й ранжування результатів експертних оцінок дало змогу виділити топ-5 сильних і слабких сторін, а також можливостей і загроз системі охорони ґрунтів в аграрному секторі України, які, на думку експертів, заслуговують першочергової уваги та вжиття

заходів представниками органів державного й регіонального управління для підвищення ефективності й результативності системи охорони ґрунтів України:

Топ-5 сильних сторін:

1. Створено ґрунтове нормативно-методичне та стандартизаційне забезпечення системи охорони ґрунтів України (ТК 142 «Ґрунтознавство» розроблено понад 300 нормативних документів).

2. Розроблено наукові засади для охорони та підвищення родючості ґрунтів України. Зберігається високий рівень ґрунтознавчої науки в Україні. Збережені наукові школи та висококваліфіковані кадри (до складу УТГА входить понад 900 науковців). В Україні в системі НААН функціонує Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського».

3. В Україні діє система агрохімічної паспортизації полів.

4. Сформовано ґрунтове законодавче забезпечення системи охорони земель (Земельний кодекс України, ЗУ «Про охорону земель», «Про державний контроль за використання і охороною земель», «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» та ін.), що створює правову основу охорони земель в Україні.

5. Україна є членом/партнером кількох міжнародних організацій, кінцевою метою функціонування яких є збереження ґрунтового покриву планети як стратегічного ресурсу для забезпечення сталого розвитку людства.

Топ-5 слабких сторін:

1. В Україні відсутня система державного стимулювання впровадження результатів ґрунтоохоронних досліджень у практику аграрного виробництва.

2. Недостатньо дієві механізми впровадження та дотримання ґрунтоохоронного законодавства та контролю за охороною ґрунтів.

3. Не затверджені індикатори та нормативи для оцінки деградованості ґрунтів в аграрному секторі.

4. Не затверджено й не впроваджено в дію «Порядок економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів».

5. Більшість положень чинних ґрунтоохоронних законів не набули конкретних механізмів практичного впровадження.

Топ-5 можливостей:

1. Прийняття Кабінетом Міністрів України й практична реалізація «Порядку економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів».

2. Прийняття й практична реалізація ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів збереження ґрунтів та економічного стимулювання відтворення їх родючості» (проект закону підготовлено).

3. Прийняття й практична реалізація Національної (державної) програми охорони ґрунтів (проект програми підготовлено).

4. Розробка та впровадження фінансового механізму стимулювання землевласників, агровиробників, орендарів, науковців щодо впровадження результатів ґрунтоохоронних досліджень у практику аграрного виробництва.

5. Створення в Україні офіційного Національного центру ґрунтової інформації при ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського» (без створення окремої юридичної особи).

Топ-5 загроз:

1. Збереження ситуації щодо недостатності/відсутності фінансових механізмів забезпечення нульового рівня деградації земель в Україні.

2. Збереження ситуації щодо відсутності правової норми, яка б передбачала обов'язкове дотримання (зобов'язання) орендаря згідно із ЗУ «Про оренду землі» використання земельної ділянки в спосіб, який би забезпечив збереження і/або поліпшення родючості ґрунтів на підставі контролю та обліку таких змін у відповідній технічній і землевпорядній документації на орендовану ділянку.

3. Неконтрольований прискорений розвиток процесів деградації ґрунтів, зокрема їх дегуміфікація, переущільнення ґрунтів, опустелювання земель.

4. Збереження ситуації щодо недостатньої дієвості механізмів упровадження та дотримання ґрунтоохоронного законодавства та контролю за якістю ґрунтів.

5. Зниження родючості ґрунтів під впливом змін клімату й антропогенної діяльності.

Отже, згідно з одержаними результатами встановлено, що у посиленні та розвитку системи охорони ґрунтів, збереження їх якості важливу роль можуть відіграти відібрані топ-5 можливостей. Тому при створенні відповідних умов вони здатні перейти та одночасно

розширити групу сильних сторін. Проте, відібрані загрози, як найбільш істотні, здатні не допустити або погіршити подальший стан із охорони ґрунтів. Тому їх вплив має бути зведений до мінімуму, щоб не завдати шкоди саме використанню ґрунтових ресурсів України. Крім того, розкривається додатковий потенціал щодо спроможності погашення негативної дії загроз, у тому числі завдяки ідентифікованим (виявленим) можливостям, що є ефективним інструментарієм у регулюванні національної системи охорони ґрунтів. У свою чергу, виокремлені топ-5 слабких сторін доводять про недостатність та проблемність позицій у питаннях з охорони земель, але це не є критичним, оскільки сприятливість механізмів та застосування сильних сторін здатні вирішити відповідні слабкості за формування ефективного та раціонального підходу до управління системою охорони ґрунтів на державному та регіональному рівнях, скориставшись чим, слабкості можуть перейти в групу з сильними сторонами.

1.2. Матриця SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони ґрунтів в Україні

Таблиця 2. Матриця SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони ґрунтів (законодавчих актів, політик, програм, планів тощо) в аграрному секторі України

Сильні сторони (Strengths):	Експертна оцінка ступеня впливу (важливості)	Слабкі сторони (Weaknesses):	Експертна оцінка ступеня впливу (важливості)
1. Сформовано ґрунтове законодавче забезпечення системи охорони земель (Земельний кодекс України, ЗУ «Про охорону земель», «Про державний контроль за використання і охороною земель», «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» та ін.), що створює правову основу охорони земель в Україні.	8,09	1. Більшість положень чинних ґрунтоохоронних законів не набули конкретних механізмів практичного впровадження.	8,00
2. Створено ґрунтове нормативно-методичне та стандартизаційне забезпечення	8,82	2. Відсутність єдиного закону, який би урегулював правовий статус ґрунтів. Відхилення	7,64

системи охорони ґрунтів України (ТК 142 «Ґрунтознавство» створено понад 300 нормативних документів).		проекту ЗУ «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості».	
3. Розроблено й прийнято Стратегію розвитку аграрного сектора економіки до 2020 року, однією із стратегічних цілей визначено раціональне використання земель сільськогосподарського призначення.	6,36	3. Не прийнято Національну (державну) програму охорони ґрунтів.	7,91
4. Схвалено розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору на період до 2020 року», де зазначено ключові проблеми та здійснено обґрунтування необхідності їх розв'язання програмним методом, що стосується охорони земель та раціонального землекористування в напрямі: високого рівня розораності та деградації земель; недосконалості нормативно-правового забезпечення бонітування і грошової оцінки земель; низьким рівнем використання потенціалу меліорованих земель; недостатністю законодавства щодо розвитку органічного сектору сільськогосподарського виробництва.	7,00	4. Недостатньо дієві механізми впровадження та дотримання ґрунтоохоронного законодавства та контролю за охороною ґрунтів.	8,09
5. Наявність прийнятого розпорядження КМУ «Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, у якому передбачено створення і відновлення сіножатей та пасовищ відповідно до науково обґрунтованих показників з урахуванням регіональних особливостей та природно-кліматичних умов, упорядкування орних земель шляхом виведення з їх складу схилів, а також прискорення робіт з консервації деградованих, техногенно забруднених земель та	7,09	5. Наявність у законодавстві з охорони ґрунтів невідповідності й неоднозначності закріплених нормативно-правових актів (напр., між проголошенням ідеї охорони земель як національного багатства й відсутністю правових механізмів її втілення; ст. 205 Земельного кодексу України та ст. 27 ЗУ «Про охорону земель»; положенням про необхідність відшкодування шкоди в ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель» і відсутністю для цього системи санкцій у ЗУ «Про охорону земель»).	7,00

рекультивации порушених земель.			
6. На загальнодержавному рівні визнано необхідність впровадження механізму здійснення контролю за якістю ґрунтів, що передбачено в Постанові КМУ «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними».	7,09	6. В умовах орендних земельних відносин не до кінця впроваджений ефективний механізм контролю за родючістю ґрунтів (фіксація показників якості ґрунтів на момент укладання договору оренди й на момент закінчення терміна його дії).	7,91
7. У земельному законодавстві України проведено значний обсяг робіт з питань вирішення проблем щодо консолідації земель.	5,82	7. В Україні недосконала загальнонаціональна система моніторингу родючості ґрунтів.	7,73
8. ЗУ «Про побічні продукти тваринного походження, не призначенні для споживання людиною» урегульовує питання щодо виробництва та подальшої переробки побічної продукції на якісні органічні добрива, зокрема компости, що сприяє розвитку ринку органічних добрив і контролю за ними з боку державних органів, сприяє дальшій біологізації землеробства та відновлення родючості ґрунтів.	6,55	8. Недосконала система індикаторів оцінки стану родючості ґрунтів.	6,64
9. В Україні діє система агрохімічної паспортизації полів.	8,27	9. Не затверджені індикатори та нормативи для оцінки деградованості ґрунтів в аграрному секторі.	8,09
10. В Україні в системі Мінагрополітики є спеціалізований «Інститут охорони ґрунтів України» (Держґрунтохорона), головним завданням якого є здійснення моніторингу родючості ґрунтів для забезпечення реалізації державою контролю за їх станом: регулярне (1 раз на 5 років) проведення агрохімічних обстежень ґрунтів.	6,64	10. Відсутність схвалених основних засад державної аграрної політики на перспективу.	6,55
11. Розроблено наукові засади для охорони та підвищення родючості ґрунтів України. Зберігається високий рівень ґрунтознавчої науки в Україні. Збережені наукові школи та висококваліфіковані кадри (до складу УТГА входить	8,73	11. Не виконуються положення ЗУ «Про охорону земель» щодо економічного стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів, зокрема щодо компенсування с.-	7,73

<p>понад 900 науковців). В Україні в системі НААН функціонує Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н.Соколовського».</p>		<p>г. товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель.</p>	
<p>12. Україна є членом/партнером кількох міжнародних організацій, кінцевою метою функціонування яких є збереження ґрунтового покриву планети як стратегічного ресурсу для забезпечення сталого розвитку людства.</p>	7,82	<p>12. Не затверджено Кабінетом Міністрів України й не впроваджено в дію «Порядок економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів».</p>	8,09
<p>13. Розпочато створення інтернет-ресурсів України щодо родючості ґрунтів: - Картографічні матеріали «Ґрунти та ґрунтові ресурси України» на порталі «Природа України»; - Інститут охорони ґрунтів України спільно з Інститутом космічних досліджень веде розробка геопорталу «Родючість ґрунтів».</p>	7,27	<p>13. Недостатнє законодавче регулювання питань, пов'язаних зі зміною погодно-кліматичних умов, не впроваджено механізм економічного стимулювання землевласників і землекористувачів у запровадженні заходів щодо боротьби з опустелюванням й адаптації до зміни клімату.</p>	6,73
		<p>14. Недостатній рівень компетентності й обізнаності власників земельних паїв (орендодавців) щодо захисту й відстоювання своїх інтересів зі збереження родючості й охорони ґрунтів земельних ділянок, зданих в оренду.</p>	7,18
		<p>15. В Україні відсутня система управління ризиками деградації ґрунтів в аграрному виробництві.</p>	7,09
		<p>16. Недотримання рекомендованих норм щодо структури посівних площ і сівозмін.</p>	7,91
		<p>17. Посилення міжгалузевих диспропорцій між рослинництвом і тваринництвом призвело до дефіциту органічних добрив і деформації структури посівних площ.</p>	7,64
		<p>18. В Україні відсутня система державного стимулювання впровадження результатів ґрунтоохоронних досліджень у практику аграрного виробництва.</p>	8,18

		<p>19. У ст. 14 ЗУ «Про меліорацію земель» передбачено державний контроль за раціональним використанням та охороною меліорованих земель, проведення протиерозійних заходів, що покладається на центральний державний орган, але в ст. 35 ЗУ «Про охорону земель» відсутня регламентація їх функцій, які пов'язані з охороною земель, де натомість вимоги щодо додержання стандартів, нормативів при здійсненні протиерозійних, агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів покладаються виключно на власників і землекористувачів.</p>	8,00
		<p>20. Відсутність у ЗУ «Про меліорацію земель» механізмів економічного стимулювання переходу на ресурсоощадні технології, зокрема крапельне зрошення.</p>	6,82
		<p>21. Не доопрацьовано та не до кінця врегульовано на законодавчому рівні питання щодо виведення з господарського обігу та консервації земель серед власників земельних паїв.</p>	6,45
		<p>22. У розпорядженні КМУ «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» не передбачено механізму фінансової, податкової, кредитно-грошової, субсидіарної та інших видів і напрямів при запровадженні економічного стимулювання користувача (власника) земель щодо раціонального використання й охорони с.-г. земель. Неузгодженою залишається ця пропозиція з іншими підзаконними актами та законами України, зокрема ЗУ «Про оренду землі».</p>	7,18

		23. В Україні відсутня постійно діюча система/механізм/інтерфейс для налагодження взаєморозуміння в питаннях сталого використання ґрунтів між політиками, які приймають рішення, землевласниками та/або землекористувачами, науковцями/ґрунтознавцями та громадянським суспільством на місцевому, регіональному та державному рівнях.	7,36
		24. В Україні досі немає офіційного Національного центру ґрунтової інформації.	7,45
		25. У системі охорони ґрунтів в Україні зовсім не використовують стимулювальні механізми страхування для підвищення якості ґрунту.	7,55
		26. В Україні не функціонує національний довідково-навчальний ґрунтовий веб-ресурс щодо стану та охорони родючості ґрунтів.	6,55
Можливості (Opportunities):	Експертна оцінка ступеня впливу (важливості)	Загрози (Threats):	Експертна оцінка ступеня впливу (важливості)
1. Дотримання основних принципів охорони ґрунтів, які визначено в чинному законодавстві, зокрема в Земельному кодексі України, ЗУ «Про охорону земель», «Про державний контроль за використання і охороною земель», «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» та ін.	8,18	1. Неконтрольований прискорений розвиток процесів деградації ґрунтів, зокрема їх дегуміфікація, переущільнення ґрунтів, опустелювання земель.	8,09
2. Прийняття й практична реалізація ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів збереження ґрунтів та економічного стимулювання відтворення їх родючості» (проект закону підготовлено, проте не	8,64	2. Порушення законодавства щодо охорони ґрунтів через недостатньо високі штрафи, зазначені в Кодексі про адміністративні правопорушення.	7,55

зареєстровано).			
3. Прийняття й практична реалізація Національної (державної) програми охорони ґрунтів (проект програми підготовлено, проте не зареєстровано).	8,64	3. Збереження ситуації щодо недостатньої дієвості механізмів упровадження та дотримання ґрунтоохоронного законодавства та контролю за якістю ґрунтів.	8,09
4. Прийняття й практична реалізація ЗУ «Про засади аграрної політики до 2026 року», проект якого підготувала НААН та подала Президенту України, проте не зареєстровано.	7,73	4. Збереження ситуації щодо недостатності/відсутності фінансових механізмів забезпечення нульового рівня деградації земель в Україні.	8,45
5. Створення й функціонування «Державної служби охорони й моніторингу земель і родючості ґрунтів», що здійснюватиме моніторинг ґрунтів в Україні з урахуванням європейського досвіду.	8,27	5. Збереження ситуації щодо відсутності механізму стимулювання заходів із охорони та збереження родючості ґрунтів за рахунок зменшення податкового навантаження та часткової компенсації ставок за кредитами.	7,91
6. Проведення великомасштабного обстеження ґрунтів України.	8,18	6. Низький рівень упровадження й розробки проєктів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь.	7,82
7. Створення в Україні офіційного Національного центру ґрунтової інформації.	8,36	7. Введення ринку земель без попереднього вирішення на законодавчому рівні ґрунтоохоронних проблем, зокрема унормування правового статусу ґрунтів, застосування дієвих економічних стимулів і санкцій тощо.	7,64
8. Створення національного довідково-навчального ґрунтового веб-ресурсу щодо стану та охорони родючості ґрунтів.	7,00	8. Збереження ситуації щодо застарілих даних за бонітетом ґрунтів, які є підставою до проведення економічної оцінки земель.	7,09
9. Створення постійної координаційної Ради при КМУ та РНБО, в повноваженнях якої має бути цілеспрямована робота, пов'язана з моніторингом і відстеження змін якості та природних, зокрема ґрунтових ресурсів.	6,82	9. Поступове знищення/послаблення спеціалізованої організації Держґрунтохорона та/або її регіональних філій.	6,91
10. Прийняття й практична реалізація «Порядку економічного	9,00	10. Згортання діяльності щодо регулярних агрохімічних	7,27

стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів».		обстежень полів.	
11. Створення фонду фінансових ресурсів для економічного стимулювання землевласників і землекористувачів з питань охорони земель і родючості ґрунтів, боротьби з деградацією.	8,18	11. Зниження родючості ґрунтів під впливом змін клімату й антропогенної діяльності.	8,09
12. Розробка та впровадження фінансового механізму стимулювання землевласників, агровиробників, орендарів, науковців щодо впровадження результатів ґрунтоохоронних досліджень у практику аграрного виробництва.	8,45	12. Збереження ситуації щодо відсутності дешевих кредитів для аграрних підприємств.	7,82
13. Запровадження в Україні Червоної книги ґрунтів і ґрунтів, які зникають.	6,45	13. У ЗУ «Про охорону земель» не враховано питання щодо розорювання та освоєння сільськогосподарських угідь як одного із чинників контролю над розвитком деградації ґрунтів і формування екостійких територій.	6,64
14. Розвиток органічного землекористування в аграрному секторі («зелена» економіка).	7,45	14. Збереження ситуації щодо відсутності правової норми, яка б передбачала обов'язкове дотримання (зобов'язання) орендаря згідно із ЗУ «Про оренду землі» використання земельної ділянки в спосіб, який би забезпечив збереження і/або поліпшення родючості ґрунтів на підставі контролю та обліку таких змін у відповідній технічній і землевпорядній документації на орендовану ділянку.	8,18
15. Дотримання рекомендованих норм щодо структури посівних площ і сівозмін.	7,73	15. Нерозв'язання проблеми щодо управління зрошувальною та осушувальною інфраструктурою на між- та внутрішньогосподарському рівні, оскільки вся матеріально-технічна база меліоративних споруд, обладнання та пристрої перебувають у різних центрах відповідальності, що порушує принцип управління цілісно-майновим комплексом єдиного технологічного процесу з	7,00

		іригації та осушення заболочених або підтоплених земель.	
16. Гармонізація міжгалузевих пропорцій між рослинництвом і тваринництвом, що сприятиме збільшенню обсягу виробництва й застосування органічних добрив і раціоналізації структури посівних площ.	7,55	16. Збереження ситуації щодо недостатньо активного розвитку громадського контролю за охороною ґрунтів.	6,82
17. Удосконалення чинного законодавства в частині відповідальності землевласників за цільове й ефективне використання меліорованих земель.	7,36		
18. Удосконалення системи управління землекористування через децентралізацію влади.	6,64		
19. Запровадження земельно-іпотечного кредитування.	6,45		
20. Активізація діяльності УТГА на національному та регіональних рівнях для налагодження взаєморозуміння в питаннях сталого використання ґрунтів між політиками, які приймають рішення, землевласниками та/або землекористувачами, науковцями /ґрунтознавцями та громадянським суспільством.	7,91		

РОЗДІЛ 2

Аналіз нормативно-правового забезпечення у сфері використання ґрунтових ресурсів в Україні

2.1. Законодавчі акти та правова відповідальність

Крім Конституції України, основними законодавчими актами, що регулюють питання охорони та раціонального, екологічнобезпечного використання ґрунтових ресурсів в Україні, є такі:

- Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768 (далі - ЗКУ);
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435 (далі - ЦКУ);
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х (далі - КУАПП);
- Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (далі - ККУ);
- Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962;
- Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 р. № 963;
- Закон України «Про державний земельний кадастр» від 07.07.2011 р. №3613;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» від 04.06.2009 р. N 1443;
- Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 р., № 1378;
- Закон України «Про меліорацію земель», ВВР №14, 2000 р.;
- інші закони України та прийняті відповідно до них нормативно-правові акти, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» від 26.02.2004 р., «Про державну систему моніторингу довкілля» № 391 від 30.03.1998 р., «Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів» від 4.08.2000 р., наказ Мінагрополітики від 30.11.2003 р. «Про агрохімічний паспорт поля», Указ Президента України «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» № 1118 від 2.12.2005 р.

Зокрема, ст. 14 Конституції України і ч. 1 ст. 1 ЗКУ передбачає, що земля є основним національним багатством, що перебуває під

особливою охороною держави. Засадами земельного законодавства, відповідно до ст. 5 ЗКУ, є поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва (п. «а»).

Розділ 6 ЗКУ визначає правові засади охорони земель в Україні. Ст. 164 ЗКУ передбачає раціональне використання земель, захист їх від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами тощо; збереження природних водно-болотних угідь; запобігання погіршенню естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів. Ст. 35 ЗУ «Про охорону земель» передбачає обов'язок землевласників і землекористувачів своєчасно інформувати відповідні органи щодо стану деградації та забруднення земельних ділянок, забезпечувати захист земель від ерозії, виснаження, забруднення, засмічення, засолення, солонцювання, підкислення, перезволоження, підтоплення, заростання бур'янами, уживати заходів щодо запобігання екологічно небезпечному впливу на земельні ділянки та ліквідації його наслідків.

Ст. 91 і 96 ЗКУ передбачає обов'язок власників землі та землекористувачів додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі. Такий же обов'язок передбачено ст. 35 ЗУ «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. Ст. 35 ЗУ «Про охорону земель» передбачає обов'язок землевласників і землекористувачів підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі. Джерелом інформації про родючість ґрунтів є агрохімічна паспортизація, проведення якої передбачено Указом Президента України «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель с.-г. призначення» від 2 грудня 1995 року № 1118.

Контроль родючості здійснюють з використанням встановлених законодавством нормативів. Ст. 165 ЗКУ визначає такі види нормативів у сфері охорони земель:

- а) нормативи оптимального співвідношення земельних угідь;
- б) нормативи якісного стану ґрунтів;
- в) нормативи гранично допустимих концентрацій (ГДК);
- г) показники деградації земель і ґрунтів.

Частиною 1 статті 167 ЗКУ заборонено господарську та іншу діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад ГДК.

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р., використання в сільськогосподарському виробництві сільськогосподарської техніки, питомий тиск ходових частин на ґрунт якої перевищує нормативи, забороняється. Наразі такі нормативи встановлюють у державних стандартах, які є рекомендаційними документами.

Відшкодування заподіяних власникам і землекористувачам збитків у разі погіршення якості ґрунтового покриву здійснюють згідно зі ст. 156 ЗКУ.

Ст. 168 ЗКУ проголошує ґрунти об'єктом особливої охорони, який має окремий правовий режим. Ст. 168 ЗКУ також забороняє здійснювати землювання без дозволу органів Держземагентства. Порядок видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок затверджено наказом Держкомзему від 4 січня 2005 р. № 1. Дозвіл не вимагають, якщо землювання здійснюють у межах однієї ділянки (дача, селянське господарство тощо).

Ст. 164 ЗКУ захищає землі сільськогосподарського призначення від необґрунтованого вилучення для несільськогосподарських потреб.

Ст. 166 ЗКУ передбачає здійснення рекультивації, тобто відновлення порушеного в ході господарських робіт ґрунтового покриву.

Глава 28 ЗКУ передбачає консервацію деградованих і малопродуктивних земель. Чинний порядок консервації земель затверджено Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 283 від 26.04.2013 р. (із змінами відповідно до Наказів Мінагрополітики № 219 від 30.06.2016 р. та № 112 від 07.03.2017 р.).

Крім консервації, до 2014 р. можна було застосувати Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затверджений постановою ВРУ від 29 жовтня 1992 р. Цей законодавчий акт утратив чинність згідно із ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо скорочення кількості документів дозвільного характеру» № 1193-VII, тому на цей час можливості ефективного державного регулювання господарської діяльності в цьому напрямі обмежені. У разі забруднення земель розмір екологічної шкоди визначають згідно

з Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженою наказом Мінекології України від 04.04.2007 № 149.

Крім того, чинним законодавством України передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення у сфері охорони ґрунтів.

Ст. 52 КУАП встановлює відповідальність за псування с.-г. та інших земель, забруднення їх хімічними й радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а так само невжиття заходів боротьби з бур'янами – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 20 до 80 (неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – нмдг) і на посадових осіб, суб'єктів підприємницької діяльності – від 50 до 100 нмдг.

Ст. 53 КУАП встановлює відповідальність за використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 5 до 25 нмдг і на посадових осіб – від 15 до 30 нмдг.

Ст. 53³ КУАП встановлює відповідальність за самовільне зняття та перенесення ґрунтового покриву без спеціального дозволу, а також невиконання умов зняття, збереження та використання родючого шару ґрунту – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від 10 до 20 нмдг і на посадових осіб, суб'єктів підприємницької діяльності – від 20 до 50 нмдг.

Ст. 53⁴ КУАП встановлює відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель – тягне за собою накладення штрафу на громадян від 30 до 70 нмдг і на посадових осіб, суб'єктів підприємницької діяльності – від 30 до 100 нмдг.

Ст. 54 КУАП встановлює відповідальність за невиконання обов'язків приведення тимчасово зайнятих земель у стан, придатний для використання за призначенням – тягне за собою штраф на громадян від 10 до 20 нмдг і на посадових осіб – від 15 до 30 нмдг, а за не проведення рекультивації земель - штраф на громадян від 5 до

10 нмдг і на посадових осіб – від 10 до 30 нмдг.

Ст. 55 КУАП встановлює відповідальність за відхилення без належного дозволу від затверджених у встановленому порядку проектів внутрігосподарського землеустрою – тягне за собою штраф на громадян від 5 до 20 нмдг і на посадових осіб – від 15 до 30 нмдг, а за ведення товарного сільськогосподарського виробництва без таких проектів – штраф на громадян від 50 до 100 нмдг і на посадових осіб – від 300 до 500 нмдг.

Ст. 239 ККУ встановлює відповідальність за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (карається штрафом до 200 нмдг або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років); а в разі загибелі людей чи інших тяжких наслідків – обмеження волі на строк від 2 до 5 років, або позбавлення волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років або без такого.

Ст. 239-1 ККУ встановлює відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля карається штрафом від 200 до 500 нмдг або обмеженням волі на строк до 3 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння). Та сама дія, якщо вона вчинена повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або заподіяла матеріальну шкоду у великому розмірі – карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння

Ст. 254 ККУ встановлює відповідальність за безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель із с.-г. обігу, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту, карається штрафом до 250 нмдг або обмеженням волі на строк до 2 років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років або без такого.

Таким чином, чинне українське законодавство має достатньо

важелів для ефективного захисту ґрунтів. Для забезпечення збереження основного національного багатства – ґрунтів України, необхідно тільки мати своєчасну об'єктивну інформацію про їхній стан, кваліфіковано її оцінювати й неупереджено, у правовій площині застосовувати передбачені законодавством заходи. Поряд із цим, важливою складовою частиною державного регулювання мають бути державні та регіональні (місцеві) програми охорони та раціонального використання земель (ґрунтів), які забезпечують комплексність і взаємодоповнюваність усіх заходів правового, організаційного та технічного характеру.

2.2. Державні програми у сфері використання ґрунтів

Законом України «Про охорону земель» передбачено опрацювання Національної програми з охорони земель. Починаючи з 2004 р., було розроблено кілька варіантів такої програми, а також Національну програму охорони родючості ґрунтів. Постановою Верховної Ради України від 02.11.04 р. № 2133 «Про направлення на повторне читання проектів законів України «Про Загальнодержавну програму використання та охорони земель» та «Про Національну програму охорони родючості ґрунтів» ці законопроекти було об'єднано, але, на жаль, так і не прийнято. У 2010 р. Держкомземом України було ініційовано роз'єднання цих законопроектів і винесення на розгляд Загальнодержавної програми використання та охорони земель після стабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні. Отже, до цього часу проект Національної програми охорони земель до Верховної Ради не подано, хоча згідно із статтею 14 Конституції України «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави». Таким чином, на відміну від інших природних ресурсів, земля в Україні досі не має загальнодержавної програми використання та охорони.

Проект Національної програми охорони ґрунтів України був розроблений Національним науковим центром «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» згідно з Постановою Загальних зборів НААН «Концептуальні засади Програми науково-організаційного та інвестиційно-інноваційного розвитку НААН» від 18.12.2013 р. На жаль, Постановою КМУ від 5 березня 2014 р. № 71 було припинено фінансування державних програм розвитку освіти, науки та медицини, та накладено мораторій

на розроблення нових програм. Тому на теперішній час у цій площині залишаються тільки окремі регіональні (обласні або районні) програми, які істотно не впливають на стан справ у країні в цілому. Наприклад, у «Комплексній програмі інвестиційно-інноваційного розвитку АПВ та земельної реформи Харківської області у 2011-2015 рр. та на період до 2020 року», охороні ґрунтів та підвищенню їхньої родючості присвячено тільки дві сторінки з 84, де викладено матеріали більше декларативного характеру. На жаль, такий підхід не є планом дій у цьому напрямі. Схожа ситуація також і у Волинській області та в інших регіонах України.

У 2002 р. Україна приєдналася до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням (КБО) та взяла на себе зобов'язання з виконання її положень, зокрема:

- визначити природні й антропогенні фактори, що сприяють опустелюванню та деградації земель, а також запропонувати заходи що сприяють пом'якшенню їх негативної дії;
- формувати довгострокову державну політику, програму та план дій з вирішення проблеми опустелювання та деградації земель;
- покращувати стан уражених агроєкосистем шляхом зміни землекористування та зменшення ступеня деградації земель;
- запроваджувати стійкі методи управління агроресурсами та ведення сільського господарства;
- розробляти стійкі іригаційні системи.

Для вирішення поставлених завдань розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р схвалено «Концепцію боротьби з деградацією земель та опустелюванням». Після цього розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 271-р затверджено «Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням». Планом дій передбачено підвищення ефективності державної політики щодо раціонального використання та охорони ґрунтів, зміцнення та покращення координації діяльності уповноважених державних органів, а також забезпечення виконання запланованих заходів. Реалізація положень Концепції та Плану дій ускладнюється відсутністю повноважного національного органу з формування та реалізації державної політики у сфері раціонального використання земель та охорони ґрунтів, досягнення нейтрального рівня їх деградації.

Аналіз державної сільськогосподарської політики щодо сталого

використання земель та охорони ґрунтів показує, що практична діяльність значно відрізняється від узятих зобов'язань з виконання положень КБО ООН. Під час земельної реформи в Україні у власність населення безоплатно було передано майже 30 млн га земель сільськогосподарського призначення, загальна нормативна вартість яких сягає 800 млрд грн та задекларовано пріоритетність на пряму раціонального використання та охорони земель у сфері земельних відносин. Однак, нині спостерігається стійка тенденція до погіршення якісного стану ґрунтів, використання земельних ресурсів не повною мірою відповідає вимогам раціонального природокористування, не визначено національних індикаторів деградації та опустелювання, потребує удосконалення законодавче забезпечення використання земель, охорони ґрунтів та досягнення нейтрального рівня деградації земель.

У разі неконтрольованого розвитку процесів деградації зростає загроза розвитку ґрунтів як гарантів продовольчої безпеки та в цілому сталому розвитку агросфери. Для уникнення таких неконтрольованих явищ у сусідній Молдові у 2008 р. було прийнято Технічний регламент «Меры по защите почв в сельскохозяйственном производстве», узгоджений міністерствами економіки, сільського господарства та екології. Аналогічний документ був би дуже корисним і для України, оскільки жоден з наявних національних стандартів у галузі охорони ґрунтів не є нормативно-правовим документом, а сертифікація земель сільськогосподарського призначення є добровільною. До того ж, узгодження нормативно-правової бази в частині захисту навколишнього середовища з Директивами ЄС є неодмінною умовою євроінтеграції країни.

Контролювання основних показників родючості ґрунтів та надання рекомендацій щодо необхідного переліку заходів з її відтворення в Україні на цей час здійснюють переважно шляхом проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення та, частково, моніторингу ґрунтів.

Проведення агрохімічної паспортизації передбачено Указом Президента України «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» від 2 грудня 1995 р. № 1118. Агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення дозволяє індивідуалізувати земельну ділянку за її агрохімічними, фізико-хімічними та агрофізичними властивостями та

зробити її якісну оцінку (еколого-агрохімічний бал або бонітет ґрунтів). Крім того, матеріали агрохімічної паспортизації є основою для здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності як діяльності щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства. З огляду на це, агрохімічний паспорт земельної ділянки є формою державного контролю за господарською діяльністю землевласників і землекористувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення на відповідність вимогам раціонального використання земель. В агрохімічних паспортах фіксують початкові та поточні рівні забезпечення поживними речовинами ґрунтів і рівні їх забруднення. Дані агрохімічної паспортизації земель використовують у процесі регулювання земельних відносин у разі:

- передачі у власність або надання в користування, в тому числі в оренду, земельної ділянки;
- зміни власника земельної ділянки або землекористувача;
- проведення грошової оцінки земель;
- визначення розмірів плати за землю;
- здійснення контролю за станом родючості ґрунтів.

Згідно з вимогами ЗУ «Про охорону земель» (ст. 37), форму агрохімічного паспорта та порядок його ведення встановлює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин. Чинним Порядком ведення агрохімічного паспорта, затвердженим Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.10.2011 р. за № 536 визначено, що об'єктами агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення є рілля (у т.ч. зрошувана, осушена), сіножаті, пасовища й багаторічні насадження, а її проведення є обов'язковим для всіх землевласників і землекористувачів. Завданням агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення є визначення показників якісного стану ґрунту, їх зміни внаслідок господарської діяльності. Аналогічні вимоги щодо обов'язковості агрохімічної паспортизації та її мети, а саме – здійснення державного контролю за зміною показників родючості ґрунтів, містяться в Указі Президента України «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» від 02.12.1995 р. № 1118/95.

Відповідно до ЗУ «Про державний контроль за використанням та

охороною земель», агрохімічну паспортизацію проводить спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань аграрної політики (Мінагрополітики України), яким делеговано цю функцію державній установі «Інститут охорони ґрунтів України» (ДУ «Держґрунтохорона») згідно з наказом від 20.03.2013 р. № 198.

Таким чином, результати агрохімічної паспортизації є достатнім свідченням погіршення стану родючості ґрунтів земельних ділянок у випадку, якщо в агрохімічному паспорті зафіксовано істотне погіршення (зниження) агрохімічних показників між поточним і попереднім обстеженнями цих земельних ділянок.

Моніторинг ґрунтів – це діяльність, спрямована на отримання інформації про стан ґрунтів, її аналіз і використання для прийняття управлінських рішень і складання відповідних рекомендацій і прогнозів. Моніторинг ґрунтів має на меті збір загальної інформації про стан ґрунтів, а на регіональному та державному рівні є основою для здійснення екологічної політики в цій галузі. Моніторинг ґрунтів в Україні здійснюють згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про моніторинг земель» від 20.08.1993 р. №661, «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» від 30.03.1998 р. № 391 і є важливою складовою частиною державного земельного кадастру. Цими документами було визначено порядок його здійснення та 8 міністерств і комітетів (тепер агентств), відповідальних за його виконання: Міністерство природних ресурсів України (координатор робіт), Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство надзвичайних ситуацій, Держземагентство, Держводагентство та інші. Однак, виконання постанови не було належним чином організовано й профінансовано. Крім того, в урядовій постанові не було передбачено проведення моніторингу за єдиною методикою й погодженими програмами. До того ж, про створення державної системи спостережень у ньому не було й мови. У результаті кожне міністерство й відомство розробляло свої власні підходи, методики й програми, готувало кадри й проводило свої спостереження (у міру виділення бюджетних асигнувань).

Таким чином, унаслідок відомчої розпорошеності моніторингових спостережень за станом земель в Україні та через їхню методичну неузгодженість отримана інформація перебуває в розрізненних неструктурованих базах даних, переважно на паперових носіях та обмежена занадто вузьким колом деградаційних процесів.

Удосконалення системи моніторингу земель було передбачено «Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року» і «Державною цільовою програмою проведення моніторингу навколишнього природного середовища». На жаль, до цього часу принципово нових організаційних заходів у цьому напрямі не було проведено.

2.3. Нові ініціативи у сфері охорони ґрунтів та їх раціонального використання

Оцінювання якості та родючості ґрунту та їх змін під впливом тих чи інших чинників (переважно антропогенних) базується на кількісному визначенні основних показників властивостей ґрунту. Нині діє низка національних стандартів, які містять переліки показників, рекомендованих для застосування в окремих випадках: ДСТУ 4288 «Якість ґрунту. Паспорт ґрунтів», ДСТУ 3866 «Ґрунти. Класифікація ґрунтів за ступенем вторинної солонцюватості», ДСТУ 4376 «Якість ґрунту. Оцінювання придатності земель (ґрунтів) для вирощування пивоварного ячменю», ДСТУ 7243 «Якість ґрунту. Землі техногенно забруднені. Обстеження та використання», ДСТУ 7923 «Гумусовий стан. Номенклатура показників» та інші.

ДСТУ 4362 «Якість ґрунту. Показники родючості ґрунтів» визначено мінімальний, але цілком достатній для оцінки стану родючості набір показників. На схожих принципах побудовано також новий національний стандарт ДСТУ 7874 «Охорона ґрунтів. Деградація ґрунтів. Основні положення», який набув чинності з 1 липня 2016 р. У цьому документі враховано недоліки методичного підходу порівняння з еталоном і передбачається, що для оцінювання фізичної та хімічної деградації ґрунтів можна застосовувати:

- параметр недеградованого ґрунту з аналогічними факторами ґрунтоутворення, розташованого якнайближче до досліджуваного;
- модальний параметр, який найчастіше спостерігають в аналогічних (відповідно до класифікації) ґрунтах;
- оптимальний параметр ґрунту за ДСТУ 4362.

З метою нормативно-методичного забезпечення оцінювання змін родючості ґрунту в процесі сільськогосподарського використання з 1 липня 2016 р. набув чинності національний стандарт України 7846 «Якість ґрунту. Оцінювання зміни родючості ґрунтів. Порядок проведення робіт». Згідно із цим нормативним документом,

зафіксовані агрохімічним паспортом негативні зміни родючості ґрунтів вважаються значущими, якщо розбіжність між вихідними й поточними значеннями показників родючості відповідає слабо вираженому ступеню деградації ґрунту, визначеному в ДСТУ 7872 «Охорона ґрунтів. Деградація ґрунтів. Оцінювання хімічної та фізичної деградації ґрунтів». Ці граничні параметри складають: для вмісту гумусу та загального азоту – зменшення на 5,0 %, рухомого фосфору та калію – зменшення на 15,0 %.

Статтею 10 ЗУ «Про державний контроль за використанням та охороною земель» передбачено складання державними інспекторами обов'язкових для виконання вказівок (приписів) про зобов'язання приведення земельної ділянки у попередній стан. Поряд із цим, жоден уповноважений державний орган не в змозі ефективно контролювати стан ґрунтів та їх родючості без належної підтримки з боку землевласників. Ураховуючи необхідність скорочення контролювальних органів згідно з «Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р), головним ініціатором здійснення моніторингу родючості ґрунтів має бути не державний інспектор, а сам землевласник, який повинен вимагати надавати йому періодично поновлювану інформацію про стан ґрунтів на переданій в оренду земельній ділянці. Необхідність цього є однією з вимог ч. 1, 2 ст. 15 ЗУ «Про оренду землі» щодо збереження стану об'єкта оренди як невід'ємна складова будь-якого договору про оренду земель.

У зв'язку з тим, що статтею 165 ЗКУ та статтею 30 ЗУ «Про охорону земель» встановлено, що одним з нормативів, який встановлюють у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів, є нормативи якісного стану ґрунтів, першочергово необхідно прийняти Постанову Кабінету Міністрів України «Про нормативи якісного стану ґрунтів». Згідно з «Національним планом дій щодо боротьби з деградацією та опустелюванням», у 2017 р. проект цієї Постанови розроблено й він зараз перебуває на розгляді в Кабінеті Міністрів України. У цьому документі враховано такі положення:

1. Нормативи якісного стану ґрунтів встановлені для оцінювання змін якості та родючості ґрунтів у процесі їх господарського використання, з метою запобігання деградації земель.

2. Нормативи якісного стану ґрунту включають показники якісного стану ґрунтів і граничні рівні їх відхилень, за яких ґрунти

зберігають здатність виконувати свої продуктивні та екологічні функції на стабільному рівні.

3. Нормативи якісного стану ґрунтів встановлюють для здійснення державного контролю за додержанням органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами вимог законодавства України про охорону земель з метою запобігання їх виснаженню та деградації та використовують у системі спостережень за зміною якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення.

4. Номенклатуру показників якісного стану ґрунтів встановлюють згідно з нормативними документами у сфері якості ґрунтів та навколишнього природного середовища. Перелік обов'язкових показників якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення додається.

5. Для визначення параметрів показників якісного стану ґрунтів використовують дані агрохімічної паспортизації сільськогосподарських угідь, моніторингу ґрунтів і великомасштабних обстежень ґрунтів. Зміни показників якісного стану ґрунтів визначають порівнянням попередніх і поточних даних агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарських угідь, моніторингу ґрунтів і великомасштабних обстежень ґрунтів.

6. Граничні рівні відхилень показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення встановлені для найбільш агрономічно та екологічно важливих характеристик, а саме:

- вміст гумусу в орному шарі ґрунту;
- вміст рухомих сполук фосфору (P_2O_5) в орному шарі ґрунту;
- вміст рухомих сполук калію (K_2O) в орному шарі ґрунту;
- рН орного шару ґрунту;
- засоленість орного шару ґрунту;
- солонцюватість орного шару ґрунту;
- забруднення орного шару ґрунту.

7. Погіршення якісного стану ґрунтів і зниження їх родючості є небезпечним у разі зменшення числових значень відносно попередніх даних агрохімічної паспортизації сільськогосподарських угідь, моніторингу ґрунтів та великомасштабних обстежень ґрунтів не менше ніж за двома показниками, а саме:

- зниження вмісту гумусу в ґрунті більше, ніж на 5 %;

- зниження вмісту рухомих сполук фосфору в ґрунті на 15 % і більше;
- зниження вмісту рухомих сполук калію в ґрунті на 15 % і більше;
- зниження рН сольового на кислих ґрунтах на 10 % і більше;
- збільшення рН водного на нейтральних та лужних ґрунтах на 10 % і більше;
- збільшення вмісту увібраного натрію більше ніж на 5 % від суми поглинутих основ;
- збільшення ступеню засолення або забруднення на 1 градацію і більше.

Для того, щоб нормативи якісного стану ґрунтів ефективно працювали, необхідно, щоб вони базувалися на чинній нормативній базі, зокрема, на комплексі взаємоузгоджених національних стандартів.

Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» протягом більше ніж п'ятирічного періоду веде цілеспрямовану роботу з обґрунтування та розроблення спеціального профільного Закону України, який має створити законодавчі основи ефективного використання ґрунтових ресурсів і запобігання погіршенню їх родючості.

Зокрема, у 2011 р. за ініціативи та безпосередньої участі ННЦ «ІА імені О.Н. Соколовського» було розроблено та передано до Міністерства аграрної політики та продовольства України перший проект Закону України «Про ґрунти та їх родючість», передбачений розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт на 2011 рік» від 13 липня 2011 року № 670-р. Надалі до підготовки цього проекту було залучено Національну академію аграрних наук України, ДУ «Держґрунтохорона», профільні міністерства та відомства й зареєстровано у Верховній Раді України 18.01.2012 р. за № 9731.

Після врахування зауважень науково-експертного управління Верховної Ради України законопроект було доопрацьовано та знову зареєстровано у вигляді проекту Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості». За результатами проходження експертизи цього законопроекту його неодноразово доповнювали та коригували за безпосередньої участі провідних учених ННЦ «ІА імені О.Н. Соколовського», але з різних причин його так і не було прийнято.

Розпорядженням Кабінету міністрів України від 30.03.2016 р. № 271-р «Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією та опустелюванням» було передбачено розроблення проекту Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості», відповідальними за виконання якого є Мінагрополітики України, Мінприроди України, інші зацікавлені органи виконавчої влади та Національна академія аграрних наук України. На жаль, остання редакція цього законопроекту (реєстр. № 1798), поданого народним депутатом України Лапіним І.О., також не отримала необхідної підтримки Верховної ради України. У зв'язку із цим було висунуто ініціативу удосконалити положення чинних нині законів України шляхом унесення в них відповідних змін. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів збереження ґрунтів та економічного стимулювання відтворення їх родючості» було розроблено у жовтні 2017 р. за координації Міністерства аграрної політики та продовольства України в рамках тих завдань, що поставлені «Національним планом боротьби з деградацією та опустелюванням». Цей законопроект передбачає істотне розширення сфери використання матеріалів агрохімічної паспортизації для державного регулювання землекористування, у т. ч. для одержання земельних ділянок для ведення господарської діяльності. На цей час триває доопрацювання вищезазначеного законопроекту відповідно до зауважень Державної регуляторної служби України.

2.4. Охорона ґрунтових ресурсів і землекористування в контексті сталого розвитку

Стратегію збалансованого (сталого) розвитку слід розглядати як безальтернативну умову життєдіяльності та виживання людської цивілізації. Мета стратегії – розумна перебудова біосфери, підвищення рівня та якості життя населення на основі широкого впровадження у виробництво сучасних інноваційних досягнень, динамічного еколого-соціального розвитку, збереження потенціалу природних ресурсів в інтересах нинішніх і прийдешніх поколінь. Досягнення цієї мети й реалізація проголошеного в Ріо-де-Жанейро «Порядку денного на 21 століття» залежить, передусім, від успіхів у перебудові самого мислення, в досягненні високої екологічної культури в побутовій та виробничій поведінці людей, від тісної

міжнародної співпраці, в переорієнтації споживацьких інтересів у взаємодії з природним «капіталом» на ресурсозбережувальні та середовищевідновлювальні принципи, в переході від «коричневої» економіки до «зеленої» тощо. У якій би галузі національної економіки не працювала людина, вона повинна усвідомлювати беззаперечність принципів сталого розвитку і строго, в законодавчому порядку, дотримуватись цих принципів.

Еколого-технологічні проблеми у сфері охорони ґрунтів і землекористування на порядку денному стоять надто гостро. Ґрунтово-земельний ресурс – важлива складова частина природного середовища все інтенсивніше використовується людиною. Зростаючий дефіцит землезабезпеченості населення, домінування процесів деградації ґрунтів, глобальні зміни клімату, зростаючий дефіцит енергетичних і матеріальних (удобрювальних) ресурсів, необхідних для відтворення родючості ґрунтів й інші негативні чинники у сфері землекористування створюють непереборні перепони сталому розвитку й поглиблюють кризові явища. Такий стан примушує нас запроваджувати інноваційні розробки у сфері охорони ґрунтів і сталого аграрного розвитку. На жаль, інноваційні розробки залишаються поки що не сповна затребувані через постійний брак коштів. Тим не менш, саме життя вимагає наполегливо шукати нові, надійніші та ефективніші методи, форми, способи менеджменту в галузі охорони ґрунтів і їх родючості. В усіх сферах суспільного життя тільки сталий (збалансований) розвиток є надійним і безальтернативним чинником недопущення кризових явищ і досягнення стійкого соціального прогресу. В основі сучасного деструктивного стану у сфері використання ґрунтово-земельних ресурсів у певній мірі лежить сама дефініція поняття «землекористування», яка зумовлена її неправильним і спрощеним розумінням, применшенням значущості еколого-технологічного режиму в системі землекористування, обмежуючись часто-густо тільки соціально-правовими ознаками. З іншої сторони, пріоритетом у землекористуванні дотепер залишається «бізнесова» ціль – отримання якомога більшого доходу та присвоєння земельної ренти, нехтуючи при цьому екологічними ризиками й проблемами. Тобто сучасне землекористування перетворилось у хижацький режим експлуатації ґрунтово-земельних ресурсів.

Виключно «бізнесовий» інтенсивно-техногенний, розбалансований режим використання родючого потенціалу ґрунтів,

який домінує в сучасному аграрному виробництві України, є неприйнятним і таким, що призводить до деградації ґрунтів і виснаження їхнього родючого потенціалу. В умовах безсистемного, розбалансованого землекористування різко порушується гармонія між продуктивними й екологічними (середовищевідтворними) функціями ґрунтів, втрата ними саморегуляторної здатності та здатності протидіяти розвитку деградаційних явищ. Численні дані [8, 9, 10, 11] свідчать про великі можливості в оптимізації та гармонізації продуктивних й екологічних функцій агроландшафтів на принципах системного управління та сталого землекористування. Початковим етапом останнього є цілеспрямоване (ландшафтно-адаптоване) конструювання агроєкосистем, яке передбачає оптимізацію співвідношень між компонентами агроландшафту, пріоритетність біологічних меліорацій перед абіотичними, впровадження ґрунтозахисної системи контурно-меліоративної організації території, гармонійне «умонтування» новостворених агроландшафтних структур у цілісну систему організації території на методологічній основі їх збалансованого функціонування. Проголошена Міжнародною конференцією в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. Концепція сталого (збалансованого) розвитку й закріплена в наступних міжнародних документах, зокрема в таких авторитетних як Кіотський протокол 1997 р., Йоганезбурзька Декларація 2002 р., підсумковий документ Конференції «Ріо-20» 2012 р. «Майбутнє, якого ми хочемо» й інші, зобов'язують Україну дотримуватись і виконувати вимоги міжнародних документів. У цьому зв'язку варто привернути увагу до запропонованої світовим ґрунтознавчим партнерством (Global Soil Partnership – GSP) міжнародної програми стабільного управління ґрунтовими ресурсами (Sustainable Soil Management – SSM) з метою популяризації знань про ґрунти, їх ролі у біосфері й суспільному житті. Недарма день 5 грудня вирішено щорічно відзначати як Міжнародний день ґрунтів. Такі рішення зумовлені глибоким розумінням неоціненної ролі ґрунтів у забезпеченні якісного життя людей і переходу на режим сталого (збалансованого) землекористування.

У доповіді Генерального секретаря ООН щодо порядку денного в галузі сталого розвитку на період після 2015 р. «Дорога до гідного життя до 2030 року: викорінення злиднів, перетворення умов життя всіх людей і захист планети», зробленої на 69-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, чітко сформульовано 15 цілей сталого розвитку

людства (ЦСР) і виділено 6 обов'язкових чинників для успішного досягнення цих цілей.

Проблема сталого використання ґрунтових ресурсів України найбільш тісно пов'язана з двома з 15 сформульованих ЦСР:

- ЦСР 2. Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;

- ЦСР 15. Захист, відновлення екосистем суші і сприяння їх раціональному використанню, раціональне управління лісами, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад процесу деградації земель і припинення процесу втрати біологічного різноманіття.

Як правило, за міжнародним досвідом, усі управлінські стратегії та проекти, що розробляють та планують до впровадження на глобальному, національному, регіональному та місцевому рівнях, покликані забезпечити гармонізацію продуктивних, екологічних і соціальних функцій ґрунтів.

На глобальному (міждержавному) рівні практичне вирішення управлінських завдань покладено на Продовольчу та сільськогосподарську організацію ООН (ФАО) у взаємодії з Конвенцією ООН по боротьбі з опустелюванням (UNCCD) та Рамковою конвенцією ООН про зміни клімату (FCCC). У 2013 р. для здійснення практичних кроків щодо покращення стану та сталого використання ґрунтів у всіх країнах світу ФАО якраз і створило Глобальне ґрунтове партнерство, головними напрямками діяльності якого є такі:

- реалізація сталого управління ґрунтовими ресурсами з метою їх захисту, охорони і забезпечення стійкої продуктивності;

- сприяння розвитку інвестицій, технічної співпраці, політики й освіти в області ґрунтознавства;

- просування практично орієнтованих ґрунтових досліджень, спрямованих на виявлення прогалин і пріоритетів, у поєднанні з відповідними діями щодо підвищення врожайності, екологічної безпеки та соціального розвитку;

- підвищення кількості і якості ґрунтових даних й інформації: збір (створення) даних, аналіз, перевірка, уявлення, моніторинг та інтеграція з іншими дисциплінами;

- гармонізація методів, одиниць виміру та індикаторів для сталого управління й охорони ґрунтових ресурсів.

Українські «грунтові» організації увійшли до складу ГПП у 2014 р. Координаційним центром по співпраці України з ГПП, починаючи з 2015 р. є Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського».

Перелічені вище цілі та умови сталого розвитку сповна слід урахувувати при розробці та впровадженні в Україні будь-яких пропозицій щодо покращення управлінських дій як вищого (центрального), так і середнього (обласного та місцевих громад) ієрархічних рівнів управління із залученням у цей процес сільських громад і безпосередньо землекористувачів.

Цільові задачі в галузі сталого розвитку забезпечують платформу для узгодження приватних і державних ініціатив. Одним з дієвих інструментів сталого розвитку є формування інклюзивних партнерств на всіх рівнях – глобальному, регіональному, національному та місцевому, їх взаємна відповідальність. Це дозволить налагодити сумлінне та відповідальне співробітництво між державою, приватним сектором і людьми.

Наприклад, для практичного впровадження принципів державно-приватного партнерства на рівні землекористувачів ГО «УТГА» намагатиметься сприяти створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, діяльність яких буде спрямовано на надання фермерам консультацій і послуг щодо охорони ґрунтових ресурсів та відтворення їх родючого потенціалу. Завдання актуальне з огляду на те, що у 2018 р. почала діяти урядова програма підтримки фермерства. На ці цілі виділяють у 2018 р. близько 300 млн грн із державного бюджету, оскільки майбутнє – за кооперацією і спеціалізацією агровиробництва.

ВИСНОВКИ

Проведений SWOT-аналіз сучасного стану системи охорони ґрунтів в аграрному секторі України та аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання відтворення родючості ґрунтів дали змогу зробити такі загальні висновки.

1. У результаті виконаного дослідження сформовано матрицю SWOT-аналізу сучасного стану системи охорони ґрунтів в аграрному секторі України. Узагальнення й ранжування результатів експертних оцінок дало змогу виділити топ-5 сильних і слабких сторін, а також можливостей і загроз системі охорони ґрунтів в аграрному секторі України, які, на думку експертів, заслуговують першочергової уваги та вжиття заходів представниками органів державного й регіонального управління для підвищення ефективності й результативності системи охорони ґрунтів України.

2. До числа топ-5 можливостей належать: 1) прийняття Кабінетом Міністрів України й практична реалізація «Порядку економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів»; 2) прийняття й практична реалізація ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів збереження ґрунтів та економічного стимулювання відтворення їх родючості» (проект закону підготовлено); 3) прийняття й практична реалізація Національної (державної) програми охорони ґрунтів (проект програми підготовлено); 4) розробка та впровадження фінансового механізму стимулювання землевласників, агровиробників, орендарів, науковців щодо впровадження результатів ґрунтоохоронних досліджень у практику аграрного виробництва; 5) створення в Україні офіційного Національного центру ґрунтової інформації при ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського» (без створення окремої юридичної особи).

3. До числа топ-5 загроз належать: 1) збереження ситуації щодо недостатності/відсутності фінансових механізмів забезпечення нульового рівня деградації земель в Україні; 2) збереження ситуації щодо відсутності правової норми, яка б передбачала обов'язкове дотримання (зобов'язання) орендаря згідно із ЗУ «Про оренду землі» використання земельної ділянки в спосіб, який би забезпечив збереження і/або поліпшення родючості ґрунтів на підставі контролю та обліку таких змін у відповідній технічній і землевпорядній документації на орендовану ділянку; 3) неконтрольований прискорений розвиток процесів деградації ґрунтів, зокрема їх дегуміфікація, переущільнення ґрунтів, опустелювання земель; 4) збереження ситуації щодо недостатньої дієвості механізмів упровадження та дотримання ґрунтоохоронного законодавства та контролю за якістю ґрунтів; 5) зниження

родючості ґрунтів під впливом змін клімату й антропогенної діяльності.

4. Виявлені слабкі й сильні сторони чинних нині законодавчих актів в галузі охорони ґрунтів та їх родючості дозволяють спрямувати діяльність ГО «УТГА» в напрямі удосконалення правового забезпечення цієї галузі та створення дієвих механізмів їх практичної реалізації, усунення суперечностей, дублювання окремих положень, спрощення та підвищення ролі підзаконних актів і рішень місцевих громад.

5. Результати аналізу нормативно-правового забезпечення у сфері охорони й використання ґрунтових ресурсів свідчать про те, що, на жаль, до цього часу державні та регіональні (місцеві) програми охорони та раціонального використання земель (ґрунтів), які мали б забезпечувати комплексність і взаємодоповнюваність усіх заходів правового, організаційного й технічного характеру не виконують цієї ролі. Так, на відміну від інших природних ресурсів, земля в Україні досі немає загальнодержавної програми використання та охорони. На теперішній час у цій площині залишаються тільки окремі регіональні (обласні або районні) програми, які переважно через недостатнє фінансування істотно не впливають на стан справ у країні в цілому. Заплановані заходи в рамках різних програм, зокрема «Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» з різних причин не виконано, тому є загроза що це повторюватиметься в майбутньому.

6. Реалізація заходів, передбачених «Національним планом дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням» (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 271-р) ускладнюється відсутністю повноважного національного органу з формування та реалізації державної політики у сфері раціонального використання земель та охорони ґрунтів, досягнення нейтрального рівня їх деградації.

7. Унаслідок відомчої розпорошеності моніторингових спостережень за станом земель в Україні та через їхню методичну неузгодженість отримана інформація перебуває в розрізних неструктурованих базах даних, переважно на паперових носіях та обмежена занадто вузьким колом деградаційних процесів. Тому важливим є створення в Україні офіційного Національного центру ґрунтової інформації при ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського» (без створення окремої юридичної особи). Цю ідею підтримано на глобальному (ФАО) і національному (Мінагрополітики, Мінприроди, НААН) рівнях. Наразі розроблено й схвалено проект положення про вказаний центр й триває його обговорення. Планова діяльність такого центру охоплює накопичення, обробку та розповсюдження даних про якість і стан ґрунтів України, і буде тісно пов'язано із створенням і функціонуванням «Державної служби охорони й моніторингу земель і родючості ґрунтів», що має здійснювати моніторинг ґрунтів у країні з урахуванням європейського досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / наук. Керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський. Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ : НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.

2. Хлобистов Є. В. SWOT-аналіз і аналіз прогалін (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі економіки та підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень конвенцій Ріо. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 96 с.

3. Бистрякова Ю. І. SWOT-аналіз і аналіз прогалін (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі регіонального та місцевого розвитку та підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 106 с.

4. Тараріко О. Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалін (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі сільського господарства та підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 102 с.

5. Руденко Н. Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалін (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі екології та природних ресурсів і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенцій Ріо. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 124 с.

6. Рациональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів : організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти: кол. Моногр. / за ред. Акад. НААН С. А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. Харків: Смуґаста типографія, 2015. 432 с.

7. Економічне забезпечення відтворення родючості ґрунтів: реком. / А. В. Кучер, О. В. Анісімова, І. В. Казакова, Л. В. Гапєєв; за ред. Чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. Харків: Смуґаста типографія, 2015. 112 с.

Балюк Святослав Антонович
Мірошниченко Микола Миколайович
Кучер Анатолій Васильович
Трускавецький Роман Степанович
Улько Євгеній Миколайович
Левін Аркадій Яковлевич
Момот Ганна Феліксівна

SWOT-аналіз системи охорони ґрунтів і нормативно-правове забезпечення регулювання відтворення родючості

за редакцією С. А. Балюка, А. В. Кучера

Комп'ютерний набір, редагування, верстка авторів

Дизайн обкладинки: Н.О. Моїсеєнко

Відповідальна за випуск Г.Ф. Момот

Підписано до друку 14.06.2018 р. Формат 60 x 84 1/16

Папір офсетний. Гарнітура «Таймс». Друк офс.

Ум. друк. арк. 2,1. Обл.-вид. арк. 2,5.

Наклад 46 прим. **Зам. № 184**

Видавець ФОП Бровін О.В.

61002, м. Харків, вул. Трінклера, корп. 1, к. 19.

Тел.: (057) 758-01-08, (066) 822-72-30

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК № 3587 від 23.09.2009 р.

Надруковано з макету замовника в ПП «Стиль-Іздат»

Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
виготовлювачів видавничої продукції серія ХК № 240 від 02.09.2009 р.